

Олександр Корвецький

доцент кафедри гуманітарних та соціально-політичних наук
ОРИДУ НАДУ при Президентові України, к.мед.н., доцент

Ліна Бондарева

заступник директора департаменту охорони здоров'я Херсонської обласної державної адміністрації, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету, к.держ.упр.

РОЗБУДОВА СИСТЕМИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я ЯК ПРІОРИТЕТ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальним питанням реформування системи охорони здоров'я України у контексті Європейської політики «Здоров'я – 2020». Розглянуто різні наукові погляди щодо визначення сутності та змісту публічної політики стосовно охорони здоров'я. Визначено розуміння важливості розбудови системи охорони громадського здоров'я в Україні як одного з пріоритетів публічної політики. Акцентується увага на необхідності створення відповідних правових умов для впровадження системи охорони громадського здоров'я в Україні як альтернативи існуючій системі збереження, укріплення та відновлення здоров'я населення.

Ключові слова: реформування, охорона здоров'я, публічна політика в сфері охорони здоров'я, система громадського здоров'я, пріоритети публічної політики в сфері охорони здоров'я, правові умови.

Olexandr Korvetsky

associate Professor of the Department of Humanities and Socio-Political Sciences
ORIPA NAPA under the President of Ukraine, PhD in Medical Sciences, Docent

Lina Bondareva

deputy Director of the Department of Health of the Kherson Oblast State Administration, associate Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government of the Kherson National Technical University, PhD in Public Administration

DEVELOPMENT OF PUBLIC HEALTH SYSTEM AS THE PRIORITY OF PUBLIC POLICY OF UKRAINE

Problem setting. The aim of the new European Health Policy 2020 strategy is to significantly improve health and improve the well-being of the population, reduce inequalities in health, strengthen public health and ensure the availability of sustainable health systems focused on needs of people. Compliance with these principles in the process of radical transformations in the socio-economic sphere of Ukraine and in the context of reforming the national health care system is a rather complicated task. The complexity of this task is due to the need to clearly define the priorities of public policy and to involve the public authorities of Ukraine in the implementation of the basic functions of the health care administration. The main role in this belongs to the state, which is responsible for the health of its citizens. The state determines the priorities and forms the health care policy of Ukraine and ensures its implementation.

Recent research and publications analysis. Studies of issues of various components of public health policy are devoted to the work of M. M. Bilinskaya, Yu. V. Voronenko, T. S. Gurzev, D. V. Karamyshev, O. V. Power, Ya. F. Radhka, I. M. Solonenko, V. G. Shevtsova and others. The importance of scientific research on the implementation of public health policy is underlined by O. M. Dzyuba, Yu. V. Zhalinskaya, L. O. Kachala, O. D. Korvetsky, V. V. Korolenko, V. I. Mironyuk, I. F. Radish, N. O. Ringach, O. R. Sitenko, G. O. Slabki, N. D. Solonenko and others. Inherited from the Soviet period, the model of the health care system in Ukraine almost did not take into account the needs of the healthy population, which did not allow to restrain and systematically influence the growth of non-communicable diseases. This is why there is an urgent need to reorganize the healthcare system, which is to seek alternative strategies for a more effective public policy in this area.

Identification of previously unsettled parts of the general problem. The analysis of studies has shown that in the presence of an understanding of the importance of developing public health protection as an alternative to the actual functioning of the public health system and its legislative provision, the legal and organizational conditions for the implementation of such an alternative have not yet been established in the state.

Paper objective. The purpose of the article is to assess the compliance of the public health policy in Ukraine with the main directions of the new European health policy «Health -2020» and to define in this context an alternative strategy for a more effective public health policy on the basis of the priority of the development of the public health system in Ukraine and its legislative support.

Paper main body. Thus, an alternative strategy for more effective health care policy is the development of a public health system in Ukraine in line with the European Capacity Building and Public Health Services Action Plan, as well as the values and principles laid out in the foundations of the European politics «Health 2020». The basic principle of the

public health system is its social nature, as well as the fact that it focuses mainly on the health of the population as a whole. The public health system can be seen as a key aspect of a wider interpretation of the health care system in the sense that it not only plays an important role in ensuring the efficiency and effectiveness of the work of the health system itself but also significantly affects the socio-economic development of society and state. In Ukraine, there are certain political and legal foundations for the development of the health care system. At the same time, since the Law of Ukraine «On the system of health care» has not yet been adopted, public authorities and local self-government bodies at the level of each region independently determine the model of the regional health care center and its stages of activity. expanding the implementation of its operational functions of health, which leads to certain errors and significantly complicates the process of extremely necessary transformations.

Conclusion from this research and perspectives of future development in current area. Thus, it can be assumed that healthcare reform in Ukraine is carried out taking into account modern strategies of effective state policy in this area and is consistent with the main directions of the new European Health Policy «Health 2020». At the same time, the development of the public health system in Ukraine has not yet become a priority of public health policy. One of the necessary steps towards the development of a national public health system and the creation of favorable conditions for the implementation of the European Action Plan for Capacity Building and Public Health Services in Ukraine approved by the WHO Regional Office for Europe is the adoption of the draft Law of Ukraine «On Public Health System» I. Adoption of this Law will ensure the implementation of public policy in public health at the level of the state, regions and community levels and will promote the adaptation of domestic legislation in this area to the legal system of the European community.

Key words: reforming, health care, public health policy, public health system, priorities of public health policy, legal conditions.

Постановка проблеми

Метою Європейської політики «Здоров'я – 2020» є значне підвищення рівня благополуччя населення, скорочення нерівності щодо здоров'я, зміцнення громадського здоров'я і забезпечення наявності стійких систем охорони здоров'я, орієнтованих на потреби людей, що характеризуються високою якістю допомоги та дотриманням принципів загального охоплення населення, соціальної справедливості і солідарності [1]. Досягнення вказаних цілей у процесі докорінних перетворень у соціально-економічній сфері України та в умовах реформування національної системи охорони здоров'я є досить складним завданням. Складність цього завдання зумовлена необхідністю чіткого визначення пріоритетів публічної політики, залучення до виконання основних функцій управління у сфері охорони здоров'я всіх, без винятку, органів публічної влади, законодавче унормування розбудови системи охорони громадського здоров'я України. Вирішення цих питань є виключною компетенцією держави. Саме на відповідальності держави за стан здоров'я населення наголошується у резолюції 23.61 Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я (ВАОЗ). Ця відповідальність має реалізовуватися через проведення комплексу економічних і соціальних заходів у межах загальнонаціональної системи охорони здоров'я на основі національного і місцевих планів при цілеспрямованому і ефективному використанні всіх сил і ресурсів для потреб охорони здоров'я, що суспільство на кожному етапі свого розвитку може виділити для цього [2].

Отже, держава є відповідальною за здоров'я своїх громадян. Держава визначає пріоритети і формує політику охорони здоров'я України та забезпечує її реалізацію [3], зокрема, щодо розбудови системи громадського здоров'я. Разом з тим, реальна публічна політика у сфері охорони здоров'я та її реалізація відстають від наукового бачення і, до теперішнього часу, в основному, базується на принципах та пріоритетах, успадкованих ще з радянського періоду.

Система охорони здоров'я в Україні фактично ігнорує потреби здорового населення, приділяючи осно-

вну увагу наданню медичної допомоги хворим, і тому неспроможна суттєво впливати на стан громадського здоров'я, яке оцінюється рядом науковців та практиків як критичний. Причинами негараздів є, переважно, несприятливі детермінанти здоров'я, а саме соціально-економічні негаразди, екологічна ситуація, спосіб життя значної частини населення (високий рівень поширеності тютюнокуріння, уживання алкоголю та наркотичних засобів, недостатні фізичні навантаження, нездорове харчування та інше) [4].

Саме тому виникає нагальна потреба щодо зміни парадигми охорони здоров'я, що вимагає пошуку відповідних стратегій більш ефективної публічної політики у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню питань різних складових державної (публічної) політики у сфері охорони здоров'я присвячені праці М. М. Білінської, Ю. В. Вороненка, Т. С. Грузевої, Д. В. Карамішева, О. В. Поживілової, Я. Ф. Радиша, І. М. Солоненка, В. Г. Шевцова та ін.

На важливості наукового пошуку щодо принципів та підходів формування та реалізації державної (публічної) політики в сфері охорони громадського здоров'я наголошують О. М. Дзюба, Є. В. Жалінська, Л. О. Качала, О. Д. Корвецький, В. В. Короленко, В. І. Миронюк, Я. Ф. Радиш, Н. О. Рингач, О. Р. Ситенко, Г. О. Слабкий, Н. Д. Солоненко та ін.

М. М. Білінська та Я. Ф. Радиш розглядають державну політику України в сфері охорони здоров'я, як комплекс ухвалених загальнодержавних рішень чи взятих зобов'язань щодо збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я та соціального благополуччя населення держави як найважливішої складової її національного багатства шляхом реалізації сукупності політичних, організаційних, економічних, правових, соціальних, культурних, наукових та медичних заходів з метою збереження генофонду української нації, її гуманітарного потенціалу та врахування вимог нинішнього і майбутніх поколінь в інтересах як конкретної людини (особистості), так і суспільства в цілому [5].

Л. Жаліло, О. Мартинюк стверджують, що державна політика у сфері охорони громадського здоров'я (Healthy public policy) – це чітко виражена орієнтація на забезпечення здоров'я і рівноправності в усіх галузях державної політики, а також відповідальність за наслідки для здоров'я [6, с. 136–137]. Основною складовою державної політики у сфері охорони громадського здоров'я є зміцнення здоров'я (health promotion) – процес, що дозволяє кожній людині і всій громаді посилити контроль за чинниками, що визначають здоров'я, і в такий спосіб поліпшити здоров'я.

В енциклопедії державного управління є таке визначення поняття «громадське здоров'я» – це комплексна політична, економічна, соціальна і медична категорія, що інтегрує індивідуальне здоров'я громадян, зумовлене дією сукупності політичних, економічних, соціальних і біологічних чинників, визначає демографічний, соціальний, економічний потенціал суспільства, є фактором національної безпеки та об'єктом соціальної політики держави [6; с. 101–102].

У проекті Закону України «Про систему громадського здоров'я», оприлюдненому на сайті Міністерства охорони здоров'я України 19 червня 2018 року, систему громадського здоров'я трактують наступним чином: це органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, що здійснюють процедури та заходи, спрямовані на зміцнення здоров'я населення запобігання хворобам та збільшення тривалості життя [7].

Таким чином, система громадського здоров'я – це сукупність органів публічної влади, що реалізують державну та регіональну політику стосовно створення необхідних соціально-економічних умов буття населення, формують детермінанти та впливають на основні чинники, що визначають здоров'я, і в такий спосіб вирішують завдання збереження та укріплення громадського здоров'я.

Основним принципом системи охорони громадського здоров'я є властивий їй суспільний характер, тому і необхідно її розглядати в більш широкому сенсі, ніж традиційну, що функціонує в Україні, систему охорони здоров'я. Вона не тільки забезпечує збереження та відновлення здоров'я населення, але суттєво впливає на соціально-економічний розвиток суспільства та держави.

З погляду на вище зазначене, обрання розбудови системи громадського здоров'я у якості пріоритету публічної політики та законодавче забезпечення цього процесу є, в сучасних умовах, вкрай актуальним.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми

Аналіз досліджень показав, що при наявності розуміння важливості розбудови охорони громадського здоров'я, як альтернативи фактично діючої системи охорони здоров'я населення та її законодавчого забезпечення, в державі ще не створені достатні правові та організаційні умови для впровадження такої альтернативи.

Мета

Метою статті є оцінка відповідності змісту публічної політики у сфері охорони здоров'я в Україні основними напрямками Європейської політики в охороні здоров'я «Здоров'я – 2020» та визначення у цьому контексті альтернативної стратегії більш ефек-

тивної державної політики у сфері охорони здоров'я на основі пріоритетності розбудови системи громадського здоров'я в Україні та її законодавчого забезпечення.

Вклад основного матеріалу

Питанням розвитку системи громадського здоров'я присвячено низку документів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Так, в 2012 р. Європейське регіональне бюро ВООЗ ухвалило документ - «Європейський план дій з укріплення потенціалу та послуг громадського здоров'я», що став дороговказом у розвитку громадського здоров'я в Європейському регіоні. Метою Європейського плану дій є надання 53 європейським державам, членам ВООЗ, підтримки у справі поліпшення здоров'я населення, скорочення нерівності, а також у забезпеченні здійснення оперативних функцій громадського здоров'я (ОФГЗ) і основного переліку доступних, високоякісних, ефективних послуг системи громадського здоров'я на індивідуальному, місцевому та популяційному рівнях, а також зміцнення потенціалу системи громадського здоров'я [8].

Європейський план дій не просто технічний документ, це ініціатива, що орієнтована на практичні дії, а її розроблення і реалізація віддзеркалюють цінності і принципи, закладені в основах політики «Здоров'я – 2020». Зрозуміло, що сьогодні національна політика у сфері охорони здоров'я повинна формуватися у контексті розвитку глобального здоров'я, на основі Європейської політики «Здоров'я – 2020», маючи на увазі розбудову системи охорони громадського здоров'я. Певні кроки вже зроблені.

В Україні розбудова системи громадського здоров'я започаткована Указом Президента України, яким затверджено «Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.). Стратегія передбачає реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави, серед яких є реформа системи охорони здоров'я та ухвалення програми здорового способу життя і довголіття [9].

Зміст реформи системи охорони здоров'я конкретизовано У Концепції розвитку системи громадського здоров'я, що затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2016 році. Кінцевою метою цієї Концепції є збереження та зміцнення здоров'я населення, збільшення тривалості та поліпшення якості життя, попередження захворювань, продовження активного, працездатного віку та заохочення до здорового способу життя шляхом об'єднання зусиль усього суспільства.

Основним завданням Концепції є створення багатосекторальної системи громадського здоров'я з координуючою роллю МОЗ України. Серед інших завдань є запровадження принципу пріоритетності збереження здоров'я населення в усіх напрямках діяльності органів державної влади; гармонізація нормативно-правової бази у сфері громадського здоров'я з європейським законодавством; забезпечення функціонування Центру громадського здоров'я МОЗ України як координатора програм та проектів громадського здоров'я; задоволення на національному та регіональному рівні потреб населення щодо здоров'я, проведення оцінки ризиків і розв'язання проблем у сфері громадського здоров'я; забезпечення централізації та децентралізації через передачу певних функцій та ресурсів галузі охорони здоров'я органам місцевого самоврядування; визначення пріоритетів у сфері гро-

мадського здоров'я для забезпечення їх першочергового фінансування [4].

На виконання вищевказаних завдань наказом МОЗ України створено державну установу «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» [10]. Серед функцій цього інституту є опрацювання проектів політики і стратегії у галузі громадського здоров'я; формування національних і регіональних структур у галузі громадського здоров'я; розробка та реалізація комплексних заходів та програм з профілактики і лікування захворювань, що спричиняють соціально-демографічний вплив та економічні наслідки; участь у моніторингу ефективності профілактичних програм для груп населення з чинниками ризику та підготовка відповідних пропозицій, інше.

Наступним етапом удосконалення моделі вироблення державної політики у сфері охорони здоров'я стало ухвалення Закону України від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», що законодавчо закріплює принципово нові механізми фінансування медичних послуг та послуг громадського здоров'я населенню України. Статтею 3 цього Закону визначено, що за рахунок Державного бюджету України окремо здійснюється фінансове забезпечення програм громадського здоров'я, заходів боротьби з епідеміями та інших програм у сфері охорони здоров'я. [11]. Цим Законом розпочато створення правових засад щодо формування нових механізмів фінансування медичного обслуговування населення та послуг громадського здоров'я.

Важливим напрямом удосконалення публічної політики у сфері охорони здоров'я є запровадження міжгалузевої співпраці щодо розв'язання проблем громадського здоров'я. Цей підхід є важливим для визначення ефективних механізмів співробітництва органів публічної влади загальної та спеціальної компетенції з метою обміну інформацією про чинники, що впливають на стан здоров'я населення і прийняття відповідних комплексних рішень щодо детермінант та факторів здоров'я.

Розвиток міжгалузевої співпраці у сфері громадського здоров'я є складним процесом і повинен базуватись на таких положеннях: міжгалузева взаємодія та проведення громадських заходів мають враховувати місцеві умови й забезпечувати участь населення; розвиток міжгалузевої взаємодії відбувається завдяки спільним програмам між організаціями, діяльність яких спрямовано на вирішення проблем збереження здоров'я населення; для підтримки міжгалузевої взаємодії потрібне розуміння та відданість учасників; необхідна взаємодія місцевих неурядових структур при ухваленні політичних рішень; необхідна чітка вертикальна координація на всіх державних рівнях; важливим є ефективне залучення до вищого координаційного органу представників нижчих рівнів. ВООЗ визначає кілька чинників, що впливають на міжгалузеву координацію реалізації функцій громадського здоров'я. Це стабільність структури управління; наявність економічних стимулів та можливість їх впровадження; адекватна інфраструктура; чітко окреслені відносини між виконавчими структурами та організаціями, що несуть відповідальність за ухвалення політичних рішень; існування координуючих систем на національ-

ному та регіональному рівнях; розроблення програм із зменшення чинників ризику громадського здоров'я; залучення до планування технічного персоналу, встановлення відповідних нормативів та стандартів, проведення наукових досліджень згідно з пріоритетними напрямками; забезпечення між- та внутрішньоурядових взаємодій щодо проблем громадського здоров'я (наприклад, міжурядові консультативні ради), інш. [5, с. 426–427].

Разом з тим, в зв'язку з відставанням формування нормативно-правової бази, необхідної для створення загальнодержавної системи громадського здоров'я, на місцях спостерігається процес стихійного народження відповідних інституцій, які виникають як ініціатива «знизу». Органи державної влади та органи місцевого самоврядування на рівні кожного регіону самостійно визначають локальну модель центру громадського здоров'я. Так, за даними регіональних інтернет ресурсів, наприклад, у Херсонській області центр громадського здоров'я створено шляхом розширення функцій Херсонського обласного центру здоров'я та спортивної медицини. У Рівненській області – шляхом об'єднання обласного інформаційно-аналітичного центру медичної статистики, обласного центру здоров'я та обласного центру профілактики та боротьби зі СНІДом. У Сумській області – це новий заклад громадського здоров'я.

Послуги щодо охорони громадського здоров'я на рівні громад планується також надавати силами закладів первинної медичної допомоги, неурядовими організаціями шляхом укладання угод з регіональними центрами громадського здоров'я. Окрім того, в об'єднаних територіальних громадах передбачається робота фахівців у сфері громадського здоров'я, які спроможні оцінювати стан здоров'я мешканців громади, визначати чинники ризику для окремих груп населення, надавати органам місцевого самоврядування пропозиції щодо реалізації програм скринінгів та виконувати інші функції громадського здоров'я. Ця різноманітність потребує унормування, створення певної системи, єдиних правил.

Розбудова вітчизняної системи громадського здоров'я повинна стати пріоритетом державної публічної політики і отримати законодавчу підтримку. Одним із перших і найбільш важливих кроків на цьому шляху є необхідність ухвалення у Верховній Раді проекту Закону України «Про систему громадського здоров'я». Цей законопроект визначає засади, напрями, завдання, механізми і терміни розбудови системи громадського здоров'я для формування та реалізації ефективної державної політики зі збереження та зміцнення здоров'я населення, збільшення тривалості та поліпшення якості життя, попередження захворювань, продовження активного, працездатного віку та заохочення до здорового способу життя.

З ухваленням цього Закону стане можливим впровадження 10 оперативних функцій громадського здоров'я ВООЗ. Відбудеться чіткий розподіл функцій і повноважень Кабінету Міністрів України, МОЗ України та інших органів влади в системі громадського здоров'я. Буде створено Національну раду України з питань громадського здоров'я, яка виконуватиме функції постійного консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України з питань громадського здо-

ров'я. Метою її діяльності є реалізація принципу врахування інтересів громадського здоров'я в усіх сферах державної політики. Запроваджується модель управління системою громадського здоров'я за принципом субсидіарності, коли повноваження ухвалення рішень надаються органам місцевої влади. Вводиться принцип регіональної екстериторіальності. У кожній області функціонуватиме регіональний центр громадського здоров'я, що буде опікуватися питаннями збереження здоров'я населення, проведення епідеміологічного нагляду, профілактикою хвороб та здійснюватиме заходи боротьби з епідеміями. Окремо буде врегульовано діяльність Національного та регіональних центрів громадського здоров'я. Будуть встановлені європейські підходи до проведення епідеміологічного нагляду, що дасть можливість охоплювати не лише інфекційні хвороби, а й неінфекційні захворювання, які щороку в Україні зумовлюють 86 % летальних випадків. Нові підходи до оцінки і прогнозу санітарно-епідеміологічної ситуації, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між станом здоров'я населення та впливом на нього чинників середовища дозволять розробляти науково обґрунтовані рекомендації для ухвалення ефективних управлінських рішень у сфері громадського здоров'я.

Закон також врегулює питання кадрового та наукового забезпечення системи громадського здоров'я. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері громадського здоров'я будуть здійснюватися відповідними вищими навчальними закладами та науковими установами, закладами підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, а також через аспірантуру і докторантуру згідно із законодавством про освіту.

Обсяг коштів Державного бюджету України, призначених для фінансування державних програм громадського здоров'я та заходів боротьби з епідеміями, становитиме не менше 5% від суми всіх видатків на охорону здоров'я [12].

Висновки

Таким чином можна стверджувати, що в Україні реформування системи охорони здоров'я здійснюється з урахуванням сучасних стратегій ефективної державної політики у цій сфері та узгоджується з основними напрямками Європейської політики в охороні здоров'я «Здоров'я – 2020». Разом з тим, розбудова системи громадського здоров'я в Україні ще не стала пріоритетом публічної політики у сфері охорони здоров'я. Процес розбудови системи громадського здоров'я законодавчо ще не врегульований.

Одним із необхідних кроків на шляху розбудови вітчизняної системи громадського здоров'я та створення сприятливих умов реалізації в Україні Європейського плану дій з укріплення потенціалу та послуг громадського здоров'я, затвердженого Європейським регіональним бюро ВООЗ, є ухвалення проекту Закону України «Про систему громадського здоров'я». Прийняття цього Закону забезпечить реалізацію публічної політики у сфері громадського здоров'я на рівні держави, регіонів та громад і сприятиме адаптації вітчизняного законодавства в цій сфері до правової системи європейського співтовариства.

Література

1. Грузєва Т. С. Забезпечення рівності і справедливості в охороні здоров'я – стратегічна мета нової

Європейської політики «Здоров'я-2020». *Східноєвропейський журнал громадського здоров'я*. 2012. № 2–3 (18–19). С. 87–91.

2. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Під. заг. ред. Ю. В. Вороненка, В. Ф. Москаленка. Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. С. 19.

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України N 2802-XII від 19.11.92. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2801-12>.

4. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1002-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249618799>.

5. Державна політика у сфері охорони здоров'я: кол. моногр.: у 2 ч. / кол. авт.; упоряд. проф. Я. Ф. Радіш; передм. та заг. ред. проф. М. М. Білинської, проф. Я. Ф. Радіша. Київ: НАДУ, 2013. Ч. 1. С. 7.

6. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 4: Галузеве управління / наук.-ред. колегія: М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. 2011. 648 с.

7. Про систему громадського здоров'я: Проект Закону України від 19.06.2018 р. URL: http://moz.gov.ua/uploads/1/5636-pro_20180620_1.pdf.

8. Європейський план дій по укріпленню потенціалу і услуг общественного здравоохранения. Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ, 2012 (документ EUR/RC62/12). 52 с.

9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

10. Про утворення ДУ «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18.09.2015 № 604. URL: <http://www.hyperlink> «<http://www.moz.gov.ua/>» moz HYPERLINK «<http://www.moz.gov.ua/>» . HYPERLINK «<http://www.moz.gov.ua/>» gov HYPERLINK «<http://www.moz.gov.ua/>». HYPERLINK «<http://www.moz.gov.ua/>» ua.

11. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України N 2168-VIII від 19.10.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

12. МОЗ України оприлюднило для громадського обговорення проект Закону «Про систему громадського здоров'я» URL: <https://phc.org.ua/news/show/moz-ukrajini-oprilyudnilo-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-zakonu-pro-sistemu-gromadskogo-zdorovya>.